

⁶⁷ J. Vree, *De Groninger godgeleerden. De oorsprongen en de eerste periode van hun optreden* (1820-1843), Kampen 1984, 340. Zie voor de betekenis die Hofstede de Groot aan 'conservatief' hechtte: J. Vree, "In kerk, huis, school en staat het christendom." P. Hofstede de Groot en de opvoeding van de Nederlandse natie", in: J. de Bruijn e.a. (red.), *Geen heersende kerk, geen heersende staat. De verhoudingen tussen kerken en staat 1796-1996*, Zoetermeer 1998, 251-292, m.n. 259, 263, vgl. 280.

⁶⁸ HdG aan J. de Bosch Kemper, 13 april 1843; Archief De Bosch Kemper 24.36; Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

⁶⁹ Caljé volgt per overdrijving Ron de Jong in *Van standspolitiek naar partijloyaliteit* (1999), die weer verwijst naar een artikel van J.P. van den Hout uit 1992: 'P. Hofstede de Groot als ideoloog van de grootprotestantse beweging (1840-1844)'. Kritiek op deze voorstelling bij J. Vree, 'Groninger godgeleerden en predikanten in beweging: politiek en propaganda', in: J. Vis, W. Janse (red.), *Staf en storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie*, Hilversum 2002, 131-165, m.n. 163-165.

⁷⁰ Zie voor de inhoud van laatstgenoemd begrip: R.A.M. Aerts, W.E. Krul, 'Van hoge beschaving naar

reageerde op Groens invectief 'Groninger school' – niet tevens de overtuiging besloten lag, dat Haags centralisme, op welk gebied dan ook, niets te zoeken had in Stad en Ommelanden.

Zeker in de Stad behoefden de Groningers hun positie niet te versterken: die was gewoon al sterk. Het is daarom onjuist te stellen dat de Groninger richting na 1840 en met name na 1848 'in conservatief vaarwater terecht[kwam]'. Zij was, zeker in politieke zin, van het begin aan conservatief en wilde dat best weten. Ze was immers gestart als theologie van de Restauratie.⁶⁷ Vandaar dat van Groninger zijde nooit is geprotesteerd tegen het door Willem I herstelde collatierecht, zoals dat (in allerlei vormen) vooral in het Noorden door adel, patriciërs en hereboeren bij veel predikantsberoepingen werd uitgeoefend. Groen c.s., die zich in 1843 rechtstreeks tot de hervormde gemeenteleden wendden, waren in De Groots ogen 'die Hagenars', die op 'volksgeschreeuw' uit waren en revolutionair handelden.⁶⁸ De Groninger richting vervolgens op grond van haar conservatisme bovendien nog tot 'bij uitstek geschikt [curs. jv]' te verklaren 'om als ideologie te dienen voor ... de Groot-Protestantse Beweging' van de jaren vijftig (223-224), voert nog verder bezijden de waarheid.⁶⁹ Wel moge het duidelijk zijn dat de conservatieve hang van De Groot c.s. hen uiteindelijk naar de afgrond voerde. De Groningers gingen ten onder omdat ze vooral steunden op de groepen die door de Restauratie in het zadel waren gekomen, zij die in 1837 in het voorbericht van *Waarheid in Liefde* werden omschreven als 'niet-geleerde, maar beschaafde Christenen'.⁷⁰ Toen die groep, die veel kerkeraden bevolkte, terrein verloor, was het met de dominantie van de Groninger richting gedaan. Veel leden van de liberale elite kozen bij de kerkelijke verkiezingen van 1867 voor moderne geestverwanten; de Réveil-elite koos samen met veel eenvoudige mansleden van de gemeente – die overigens vanaf de Reformatie nooit een stem in het kapittel hadden gehad!⁷¹ –, voor orthodoxe kerkeraadsliden.

Het profiel van de Groninger theologische faculteit in de jaren 1831-1861

Een onterechte interpretatie van de theologenlijsten heeft ertoe geleid dat de Groninger faculteit door Caljé wordt getekend als een instituut dat er op uit was de toevloed van studenten uit de lagere standen tegen te gaan. Daartegen pleiten vier zaken.

In de eerste plaats, dat – voor zover na te gaan – nooit een theoloogant vanwege zijn afkomst bij het kandidaats één of meerdere malen is afgewezen. Blauwververszoon E. van der Pers, die 22 december 1836 werd afgewezen, mocht 16 januari 1837 al door en bracht het zo uiteindelijk toch nog tot predikant.⁷² Ten tweede dat de faculteit er alle belang bij had om als kleinste en bedreigde